

ANTON RUPNIK

Sovjetska federacija med Kremljem in »okrajinami«

Iz Moskve dobivamo skoraj vsak teden novice o spremembah, ki zadevajo korenine sistema, tudi in zlasti politične ureditve države, federacije. Ob vsaki novosti pa zastopniki radikalnih reform ostajajo razočarani. Neruski, vsaj neslovanski narodi zahtevajo popolno prenovu federacije, obnovitev zvezne pogodbe kot temelja za prihodnji ustroj skupnosti. Čeprav so v globalnem poborniki preestrojke, pa Mihailu Gorbačovu očitajo, da se loteva reform le z vrha in iz centra, namesto da bi angažiral napredne sile v zveznih republikah oziroma neruskih narodih, ki združujejo s perestrojko predvsem svojo narodnostno emancipacijo. Še najširša je bila lani jeseni fronta, ko je šlo za ukinitve 6. člena zvezne ustave, ki je KPSZ dajal vodilno vlogo v državi in družbi; takrat so namreč ruskim radikalcem pritegnili tudi naprednjaki iz evropskih »okrajin« (naziv za obrobja carskega imperija). Gorbačov se je skupaj s partijskim aparatom znašel v neslavni koaliciji z najbolj korumpiranimi oblastniki srednjeazijskih muslimanskih republik, ki jim vse-mogočna oblast partije še vedno jamči obstoj protinarodnega in nenaravnega režima.

Na »okrajinah« vre; skoraj vsi se upirajo diktatu iz centra, mnogi pa so si tudi medsebojno v laseh. Razvoj vsiljuje kopico paradoksov: bolj ko se sovjetska država in družba vendarle demokratizirata, bolj grozi na vseh koncih, da se bo sesulo v kaos in bolj vsi vprek kričijo po zaščiti s strani močnega centra. Razen seveda Pribaltika, če izvezamemo močne ruskojezične manjšine.

Reforma političnega sistema zatorej poteka v skrajno nasprotujočih si okoliščinah, pri čemer ne bi smeli nikoli pozabiti tudi globalne odgovornosti Moskve in Gorbačova za ravnotežje sil in za proces razoroževanja.

Zgodovinsko podedovane danosti in povojna globalna odgovornost za svetovni mir so tisti mejniki, mimo katerih ne more in ne sme pač noben sovjetski voditelj.

Sovjetska zveza je ozemelsko v bistvu naslednica ruskega imperija. Rusija pa igra v tem imperiju tako dominantno vlogo, kot bi ji še komajda našli podobno v zgodovini. Če primerjamo carsko Rusijo z avstro-ogrsko monarhijo, potem je slednja bila neprimerno bolj uravnana, njene sestavine so bile v dosti bolj razumnem sorazmerju. Rusov je skorajda za polovico vsega prebivalstva, ob njih so še Ukrajinci in Belorusi; tako slovansko jedro imperija predstavlja skoraj dve tretjini od 286 milijonov ljudi. Poleg treh velikih slovanskih pa je še ducat pomembnih narodov v evropskem delu ZSSR in velike desetine srednjih in majhnih narodov ter narodnosti v azijskih prostranstvih imperija. Po zgodovinskih povezavah, kulturnih, jezikovnih in verskih vidikih je to maksimalno raznorodna skupnost.

Ali je v takšni federaciji sploh možna enakopravnost? Ali je sploh kaj skupnega med Estoncem in Uzbekom, med Rusom in Tadžikom? Ali so desetletja prisil-

nega prijateljstva v znamenju proletarskega internacionalizma res zbližala sovjetske narode – ali pa so samo še poglobila podedovana nasprotja med njimi?

Perestrojka je odkrila zaveso in pokazala se je resnica, da je treba po vrsti dajati negativne odgovore na takšna in podobna vprašanja. Totalitarizem avtomatično pogloblja mednacionalne probleme, ko ne dopušča, da bi se o odprtih vprašanjih federacije in odnosov med njenimi subjekti demokratično, stalno in strpno razpravljalo.

Vse to je – sicer z zamudo, a vendarle dodobra – spoznal reformator Gorbačov. Odgovore na vse zagate pa je iskal in hotel odkrivati le pri ustanovitelju države Leninu.

Gorbačov je dejansko začel reformirati politično zgradbo pri strehi namesto pri temeljih, kot so mu to očitali že mnogi kritiki. V obsedenosti od leninske vsezveličavne resnice je segel po instituciji kongresa ljudskih deputatov kot najširšega predstavniškega in zakonodajnega organa.

Dedič ustanovitelja sovjetske države pa je očitno prezrl zgodovinske posebnosti, v katerih je Lenin nekako moral sklicati tako širok in popolnoma neoperativen predstavniško-zakonodajni organ. Boljševiki so namreč poprej dobesedno razgnali ustavotvorno skupščino, parlament, v katerem pač ne bi imeli lastne večine in v katerem bi se šele v koaliciji morali izbojevati za svojo oblast. Namesto ustavotvorne skupščine je vodja boljševikov dal sklicati »vseruski kongres sovjetov delavskih, kmečkih, rdečearmejskih in kozaških deputatov«, kot se ta organ imenuje v prvi ustavi iz leta 1918. Sklicevali naj bi ga vsaj dvakrat na leto. Ta kongres je volil vseruski centralni izvršilni komite sovjetov v sestavi, ki naj ne bi presegala 200 članov. Ta – s kratico je znan kot VCIK – je bil najvišji zakonodajni organ, ki je opredeljeval in usmerjal delo »delavsko-kmečke vlade in vseh organov sovjetske oblasti v državi«. VCIK se je s stalinsko ustavo leta 1936 preoblikoval v vrhovni sovjet ZSSR kot edini in najvišji zakonodajni organ federacije, hkrati pa je diktator ukinil kongres, ki mu je že dotlej odvzel vse pomembnejše funkcije. Vsega je bilo le osem zasedanj kongresa, zadnji je sprejel prav sklep o svoji ukinitvi z novo ustavo (1936).

Gotovo pomeni razširitev deputatske baze korak v demokratizacijo političnega sistema. Namesto posrednih volitev, kot so jih imeli v prvem desetletju sovjetske oblasti, so zdaj uveljavili neposredne volitve ljudskih deputatov. Tudi to je prispevalo k širjenju zakonodajnih temeljev. Ampak Gorbačov je zagrešil pri tem to, da je sestavil nepregledni in težko obvladljivi organ, sploh pa skrajno zapleteni dvostopenjski sistem zakonodajne dejavnosti.

Vrhovni sovjet ZSSR je v zadnjih desetletjih ostal nespremenjen v paritetni sestavi: tako zbor federacije kot zbor narodnosti sta štela po 750 deputatov. Tema dvema zboroma je Gorbačov po svoji zamisli v bistvu le dodal še tretjega, ki bi mu po naših izkušnjah lahko pogojno rekli družbenopolitični zbor, saj vanj delegirajo (bolj kot volijo) svoje deputate KPSZ, sindikati, komsomol, ženske organizacije, akademije znanosti, pa vse do raznih polstrokovnih združenj. Struktura sodobne sovjetske družbe naj bi s tem dobila ustreznejše zastopstvo v najvišjem predstavniškem in zakonodajnem organu federacije, je utemeljeval svojo zamisel Gorbačov. Morda, toda hkrati je zagrešil kršitev načela, po katerem ima vsak državljan (le) po en glas. Tisti, ki so včlanjeni v različne organizacije, so po spremenjenih ustavnih določilih lahko večkrat oddajali svoje volilske glasove. Če jih je kdo sploh neposredno vprašal. Kajti – in tu smo pri drugem resnem očitku, ki leti na ta sistem – deputate za ta, tretji del (zbor) kongresa v bistvu volijo posredno, odtujeno od temeljnih celic teh vsezveznih organizacij. Svoje deputate v kongres je

v okviru partije določil centralni komite KPSZ, v akademiji znanosti ZSSR so se največ prekljali v predsedstvu in tako podobno tudi v vseh drugih organizacijah. Nastali sta nekako dve kategoriji deputatov: eni so bili izvoljeni neposredno od državljanov volilcev, drugi pa posredno od aparata vseveznih družbenopolitičnih in drugih organizacij.

Danes je vsesplošno mnenje, da kongres ljudskih deputatov nima svojega trajnega opravičila.

Nobenih izkušenj še ni o tem, kako naj bi se rotiralo članstvo v vrhovnem sovjetu. Ta je sestavljen po številčnem ključu, ki daje 15 zveznim republikam po 11 deputatskih mest v zboru narodnosti (=165), 20 avtonomnim republikam po 4 (=80), 8 avtonomnim oblastem po 2 (=16), 10 avtonomnim okrožjem pa še po 1 deputata (=10). Skupaj torej šteje zbor narodnosti vrhovnega sovjeta 271 deputatov. In ker ima enako število še zbor federacije, šteje celotni vrhovni sovjet v novi sestavi 542 deputatov.

V primerjavi s številom deputatov v kongresu (2250) je vrhovni sovjet kot stalno delujoči zakonodajni organ torej približno četrti del le-tega. Po volji Mihaila Gorbačova in njegovih ustavnih sprememb pa naj bi se sestava vrhovnega sovjeta spreminjala v petletnem mandatnem obdobju tako, da bi vsako leto zamenjali po petino članstva. Seveda naj bi pri tem veljala tudi merila vrednotenja dela posameznih deputatov.

Ker konec maja letos mineva šele prvo leto, odkar se je prvič sestal kongres ljudskih deputatov, za zdaj še ni vsem jasno in znano, kako, po kakšnih mehanizmih bo potekala takšna mučna rotacija. Če vemo, da so potekale žolčne bitke za to, da bi v vrhovni sovjet spravili čim več predstavnikov radikalnih reformatorjev, da je izvoljeni sestav vrhovnega sovjeta takoj po objavi doživel porazno oceno (Jurij Afanasjev ga je označil kot stalinsko-brežnjeviski poslušni organ), potem si lahko samo mislimo, kakšne muke šele čakajo Anatolija Lukjanova kot novega predsednika parlamenta, ko bo moral ugrizniti v ta trdi oreh.

V grobem bi lahko opredelili razmejitve pristojnosti med vrhovnim in nižjim parlamentarnim organom tako, da kongres ljudskih deputatov odloča o vseh ustavnih in odločilnih sistemskih zakonih, medtem ko vrhovni sovjet samostojno sprejema izvedbene sisteme zakona. Načeloma bi to še bilo nekako jasno, ampak v praksi se kaže, da hočejo vsi vprek in za vsak tehtnejši politični problem vpregati kongres.

Gorbačov je hitro spoznal, da se je zapletel v nerešljive zanke, ko si je naprtil funkcijo predsednika vrhovnega sovjeta, saj je v tem svojstvu moral presedeti tedne in tedne za predsedniško tribuno in s tem izpostavljati svojo dejansko predsedniško oblast dnevnemu izrabljanju. Privoščil si je še novo reformo političnih institucij ter se dal sredi marca oklicati za prezidenta ZSSR. V glavnem je že dotlej imel vsa pooblastila voditelja; zdaj je spretno izključil iz procesa političnega odločanja politbiro CK KPSZ, ki mu je dotlej lahko omejeval svobodo odločanja kot generalnemu sekretarju partije. Prezidentski sistem torej bistveno krepi državne organe oblasti na račun partijskih.

Podedovani stalinsko-brežnjeviski ustroj sovjetske federacije nikogar več ne zadovoljuje. Narodi bivše carske »okrajine« se počutijo zatirane in izkoriščane od centra, sami Rusi pa so prepričani, da jih izkoriščajo vsi vprek in da so sploh nevhvaležni člani federacije.

Hierarhija razvršča teritorialno-politične tvorbe v pet skupin: najvišja je zvezna republika kot edina nosilka suverenih pravic narodov; sledi je avtonomna republika, ter avtonomna oblast in nazadnje je tu še (nacionalno) avtonomno okrožje.

Zvezne republike se lahko delijo na pokrajine (ima jih le Ruska federacija) in oblasti (poleg RSFSR še Ukrajina, Belorusija, Uzbekistan, Kazahstan, Turkmenistan, Kirgizija in Tadžikistan). V sklopu pokrajin imajo avtonomne oblasti in okrožja, ki pa so lahko tudi znotraj oblasti.

Igra barv na političnem zemljevidu ZSSR je sicer impresivna, sovjetski propagandi je služila za dokazovanje vzorne narodnostne politike, toda za to barvito zaveso je mnogo zlaganega in nasilnega.

Vzemimo samo Ukrajino, drugo največjo sovjetsko zvezno republiko in drugo največjo slovansko nacijo. Stalin je z njo počenjal že vse mogoče, če tokrat odmislimo tisto najstrašnejše, namreč strašno lakoto zaradi nasilne kolektivizacije v začetku tridesetih let. Sovjetska oblast je najprej naselila glavno mesto v delavski Harkov, ker ji je bil Kijev preveč meščanski. Mimo vseh ukrajinskih dejavnikov so na Dnjepru gradili gigantske objekte in sèm klicali milijone delavcev, ki so se tod tudi naselili za stalno (v bistvu se je ta proces začel že v carski Rusiji). Hkrati so z rodne zemlje izganjali kozake ter tako spreminjali ukrajinsko zemljo v vesovjetsko, beri: rusko. Stalin je po vojni meni nič tebi nič priključil Krim (do konca vojne je tu bila avtonomija krimskih Tatarov) k Ukrajini, četudi ta regija nikoli v zgodovini ni imela nič skupnega z ukrajinsko kulturo. Enako je v Ukrajino vključil Odeso in del Besarabije. Da bi »nagradil« mlajšega brata. V bistvu pa je ta in poznejša politika pripeljala do takšne stopnje raznarodovanja, da zdaj vidijo rešitev ukrajinskega vprašanja le še v razkosanju republike.

V Povolžju najdemo vrsto nacionalnih avtonomnih republik, v katerih pa navadno živi le manjši del pripadnikov narodov, po katerih so poimenovane (Tatarija, Baškirija ipd.). Krivi so tako nasilni posegi v razmejevanje kot tudi enako nasilna politika industrializacije oziroma načrtnega mešanja sovjetskih narodov.

Slednje je v bistvu udarilo po glavi Ruse. Gorbačov pogosto omenja številko 60 milijonov sovjetskih ljudi, ki živijo zunaj ozemlja svojega matičnega naroda. Pri baltski, zakavkaški in drugi kritiki tega pojava pa temu dodajajo: to so navadno ljudje, ki sploh že nimajo več nikakršnega normalnega in zdravega čustva narodnosti, ki v tujem okolju širijo nacionalni nihilizem (tako opredeljujejo pojav v publicistiki). Uradno, v propagandi so to bili doslej tisti najbolj vzorni internacionalisti.

Med različnimi stopnjami nacionalnih državnih tvorb so zelo občutne pravice, kar zadeva urejanje kulturnega življenja naroda. Ker npr. zvezne republike določajo uradni, državni jezik na svojem območju, se avtonomije že zaradi tega znajdejo v primežu dvojnega diktata: Moskva predpisuje ruščino kot »jezik mednacionalnega občevarja«, po novem sploh kot vsezvezni državni jezik; Baku, Tbilisi, Taškent itd. pa vsiljujejo svojim podanikom druge narodnosti še svoj jezik kot uradni. Že itak zapostavljane narodnosti so v takem položaju prisiljene sprejemati uradno trojezičnost; v bistvu pa se vse zreducira le na zanemarjanje jezika in kulture temeljne narodnosti, zaradi katere je nekoč bila ustanovljena avtonomija.

Seveda je tu še množica drugih dejavnikov, ki prispevajo k občutku, da so ti narodi in narodnosti zatirani, neenakopravni. Vse to pa nenehno vznemirja duhove z obeh strani. Spopadi, ki jih porojevajo nerešeni mednacionalni problemi, so že pogosto zahtevali smrtne žrtve.

Vprašanje preureditve vsega imperija je zatorej enako žgoče tudi z narodnostnega vidika.

Da je federacijo treba temeljito prenoviti, o tem zdaj ni več deljenih mnenj. To je v bistvu tudi že uradna politika vladajoče KPSZ in parlamenta. Duhovi pa se še načelno razhajajo, kadar gre za presojo bistva podedovane države: Ali je to res

socialistična federacija suverenih in enakopravnih republik oziroma narodov in narodnosti – ali pa je Sovjetska zveza v svojem bistvu še vedno imperij, torej predelana, na zunaj prebarvana carska Rusija?

Radikalni misleci in politiki so si množično enotni v drugi opredelitvi. Mihail Gorbačov pa v bistvu vendarle ostaja pri prvi, četudi poudarja, da je federacijo treba temeljito spremeniti, jo »napolniti« z resnično demokratičnimi odnosi med centrom in republikami ipd. Prezident že dolgo obljublja, da bo sovjetskim narodom Pribaltika, Zakavkazja in vsem drugim položil na mizo zelo široko platformo za novo, demokratično sovjetsko federacijo, vendar je vse tisto, kar je storil do zdaj (sredi maja), bolj dokaz za hude težave, ki jih ima v samem sebi in v svojem vodstvu, ko gre za usodno vprašanje, ali dopusti razpadanje federacije (imperija) ali pa ga z vsemi sredstvi zadržati in razpad onemogočiti. Vse kaže, da prezident ZSSR vendarle osredotoča vso svojo dejavnost na ta drugi smoter.

Akademik Andrej Saharov je bil eden najbolj radikalnih tudi zastran novega ustroja sovjetskega imperija. Kot zvezni deputat je večkrat zahteval takojšnjo ukinitvev vseh vrst hierarhije, ki razvršča narode in narodnosti in njihove državne tvorbe v vlogo nadrejenih ter podrejenih. Članstvo v sovjetski skupnosti mora biti popolnoma prostovoljno, o njem se morajo izreči narodi na referendumih; državna oblika znotraj skupnosti pa mora biti za vse člane enaka. Sovjetska zveza naj bi se po njegovih zamislih preoblikovala in preimenovala v zvezo sovjetskih republik Evrope in Azije.

Žal je smrt prehitela Saharova, da bi v javnosti podrobneje razložil svoje zamisli.

Eden najbolj prodornih mislecev o reformi političnega sistema je doktor pravnih ved Boris Kurašvili (živi v Moskvi). Socialistična družba je v narodnostni politiki zašla do sramotne točke, svari ta znanstvenik in išče vzroke za krvave mednacionalne spopade ne toliko v stalinskih časih kot v zadnjih letih. Zakaj? Zato, ker so ljudje od najavljene perestrojke dosti več pričakovali, dobivajo pa polovičkarske ukrepe. In ker se vsesplošna kriza z razmahom perestrojke šele pogloblja, si pač narodi iščejo lastne rešitve, misleč, da so jim za težave krivi predvsem drugi ter da bi sami lažje zmogli rešitve svojih problemov ter bolje živeli. »Zgodila se je zamenjava socialnega z nacionalnim,« razčlenjuje Kurašvili. Sovjetski narodi se vdajajo v prepričanje, da jim družba z drugimi samo ovira napredek ter da bi vse bilo lažje in bolje, če bi lahko živeli sami zase ali pa v povezavah, ki bi si jih sami in na novo izbrali. »Na tej poti ljudje čakajo nova razočaranja, iz teh razočaranj pa se lahko porodijo novi pretresi in nesreče,« črnogledo zre v prihodnost Kurašvili.

Vseeno pa ne omahuje v prepričanju, da je nujno potrebno »radikalno zdravljenje«. Če pa naj bi ozdravili mednacionalne odnose, je najprej treba ozdraviti socialno krizo. Potrebne so torej najprej globoke socialne preobrazbe (ruska beseda socialno zapopada širši pojem kot naša; gre za celotno družbeno sfero). Šele dvig življenjske ravni in šele takrat, ko bi se ljudje lahko ukvarjali tudi s produktivnimi rečmi, vprašanji, šele takrat bi se jim ozko nacionalni vidiki razširili.

Hkrati z radikalnim reformiranjem vse družbe pa bi morala potekati tudi reforma državnega ustroja. Kurašvili pobija tezo, češ da gre le za tri temeljne oblike državne organizacije: konfederacija, federacija in unitarna država. Federacija je po njegovem lahko nacionalno-teritorialna in samo teritorialna. Primer slednje vidi v ZDA. Unitarna država lahko ima avtonomne tvorbe, pa vseeno ostaja takšna.

Ali pa lahko ena zvezna država združuje tako nacionalne kot teritorialne eno-

te? Zakaj pa ne? – pravi Kurašvili ter projicira svojo možno novo podobo sovjetske federacije.

Rešitev vidi v tem, da bi namesto uniformirane zgradili mešano nacionalno-teritorialno federacijo, v katero bi lahko vstopile pod različnimi (dodatnimi) pogoji, a z enakimi pravicami tako teritorialne enote, države, ki bi šele nastale iz sedanjih prevelikih tvorb, kot so RSFSR, Ukrajina, Uzbekistan in Kazahstan na eni ter že doslej oblikovane nacionalno-teritorialne zvezne republike.

Namesto sedanjih 15 zveznih republik naj bi ZSSR v prihodnje sestavljalo 30 razmeroma preglednih za upravljanje in enakopravnih federalnih državnih enot: Severozahodna (Leningrad in ves evropski sever); Srednjeruska (Moskva, do Volge na severu in Ukrajine na jugu); Srednje Povolžje (Tatarija, Udmurtija, Marijska republika, Čuvašija in Mordovija); Nižje Povolžje (oblasti Astrahan, Volgograd in Saratov); Južnoruska (območje ob Donu); Severni Kavkaz (Krasnodarska in Stavropoljska pokrajina, Dagestan, Čečeno-Ingušija, Severna Osetija, Kabardino-Balkarija); Ural (očitno z obeh strani, oblasti Perm, Sverdlovsk, Čebļjabinsk in Orenburg); Zahodna Sibirija (približno med Jenisejem in Uralom); Vzhodna Sibirija (med Jenisejem in Leno-Amurjem); Daljnji Vzhod (Primorska, Habarovska pokrajina, oblasti Magadan, Čukotka, Kamčatka in otok Sahalin); Severna Ukrajina (Kijev-Harkov); Južna Ukrajina (Odesa-Krim); Levi breg Dnjepra; Desni breg Dnjepra; Zahodni Kazahstan (ob Kaspiju); Severni Kazahstan (območje južne Sibiriije); Južni Kazahstan (predgorja Tjanšana in Pamirja); Zahodni Uzbekistan (ob Aralskem morju); Vzhodni Uzbekistan (Taškent-Samarkand-Fergana) – in 12 ostalih obstoječih zveznih republik.

Dosedanje enovite in velike, če že ne velikanske, zvezne republike RSFSR, Ukrajina, Kazahstan in Uzbekistan bi se torej razdelile na več državnih tvorb, še vedno pa naj bi tvorile svoje subfederalne zveze za potrebe narodnostne politike. Sploh pa novo nastale države iz dosednjih nacionalnih zveznih republik ne bi dobile polne suverenosti, zlasti še ne pravice do izstopa iz zveze, marveč bi to še naprej ostal izključni privilegij nacionalnih enot, se pravi zveznih republik ali njihovih federacij, ki pokrivajo vse etnično ozemlje določenega naroda.

Sovjetska federacija bi morala vseskozi biti zveza odprtih vrat, pravi Kurašvili. To pomeni, da bi moral veljati nadvse demokratičen postopek za sprejem (novih) »konfederatov«, pa tudi za odcepitev le-teh.

Kongres ljudskih deputatov naj bi sicer končal svoj petletni mandat (torej do pomladi 1994), ampak po tem naj bi vso zakonodajno oblast prevzel novo oblikovani parlament. Zbor narodnosti naj bi po zasnutku Borisa Kurašvilija sestavili takole:

- zvezne republike bi imele po 5 poslancev;
- avtonomne republike bi imele po 3 poslance;
- avtonomne oblasti bi imele po 2 poslanca in
- avtonomna okrožja bi imela po 1 poslanca.

Skupaj bi po njegovem izračunu dobili 231 poslancev; enako število bi imel tudi zvezni zbor, pa bi sovjetski parlament štel skupaj 462 poslancev (deputatov).

Da bi zvezne republike dobile zares svojo državno suverenost, bi morale enako kot federacija v celem dobiti vsaka svojega predsednika (prezidenta). V nekaterih republikah (Azerbajdžan, Kazahstan) so to že uresničili. Tako zveznega kot republiškega naj bi skupaj s podpredsedniki volili neposredno. Prezidij vrhovnega sovjeta naj bi ukinili, namesto njega pa ustanovili predsedniški svet, ki bi ga poleg zveznega predsednika in podpredsednika tvorili tudi predsedniki vseh 30 zveznih republik. Analogno temu naj bi bila sestavljena tudi zvezna vlada, meni Kurašvili.

Ampak radikalni zagovornik decentralizacije in resnične (kon)federalizacije Sovjetske zveze vseeno resno računa, da bi bodoča sovjetska federacija morala imeti (vsaj) enako število zveznih ministrov kot pri Leninu, se pravi 21. Resorje našteva v takšnemle zaporedju: plan, varstvo narave, narodno gospodarstvo (industrija, gradbeništvo in kmetijstvo), energetika, transport, komunalno gospodarstvo in ptt, obrambna industrija, preskrba in trgovina, zunanja trgovina, finance, prosveta in znanost, informacije in kultura, delo in socialno skrbstvo, zdravstvo, notranje zadeve, zunanje zadeve, obramba in državna varnost.

Federacija in njena ministrstva bi si smela ohraniti le neznaten del podjetij, in to tistih, ki so zares neobhodno potrebna za njeno delovanje. Sicer pa bi vso lastnino nad proizvodjalnimi sredstvi in nepremičninami morala federacija predati zveznim republikam, te pa po svoji presoji administrativno-teritorialnim enotam, naravnost podjetjem in delovnim kolektivom ali pa po lastni zakonodaji v druge oblike lastnine.

Vse to se lahko zgodi samo v primeru, če namesto togega centraliziranega gospodarskega sistema prevzame odločilno vlogo trg, poudarja politolog Kurašvili. Na vsezvezni ravni bi v prihodnje sprejemali le še okvirno zakonodajo, konkretizacijo pa večinoma prepustili zveznim republikam. Pač pa bi ob »hiperkvalificirani večini«, denimo devetih desetih ali vsaj dveh tretjin, za skupne nujne potrebe sprejemali tudi zvezne izvedbene zakone, toda tudi to le pod pogojem, da ne bi bilo glasov proti, da torej ne bi kakšna od zveznih republik v celoti nasprotovala.

To bi bila ena od vizij bodoče sovjetske federacije. Bolj celovito si jo je pač veljalo pogledati prav zato, da bi spoznali, da tudi zelo hrabri federalisti in zagovorniki radikalne decentralizacije ostajajo prepričani, da je za obstoj Sovjetske zveze – pa morda v še tako okrnjeni sestavi – nujno potreben tolikšen fond skupnega urejanja, da to dejansko pripelje v federacijo.

Vsi demokratično usmerjeni misleci so si bolj ali manj enotni v tezi, da ni nikakršnih ideoloških ali političnih razlogov za to, da bi za vsako ceno vztrajali pri tem, da je treba ohraniti federacijo v mejah bivšega carskega imperija. Za socializem ali za marksistično misel pač ni in ne bi smela biti nikakršna nesreča v tem, če bi se ena ali druga zvezna republika ali nacija odločila za izstop iz federacije. Sploh pa ni res, da bi morali ostajati ali vztrajati pri popolnem članstvu, ki bi bilo enako za vse. Nekatere članice bi pač lahko priznale le delne prvine svojih vezi s sovjetsko federacijo ali pa bi z njo sploh sklepala konkretne pogodbe o posameznih področjih sodelovanja oziroma (pridruženega) članstva.

»Ohranjanje ZSSR v zgodovinskih mejah ruskega carstva ne more biti same-mu sebi namen niti danes, še manj pa v prihodnjem tisočletju,« pravi Jevgenij Golikov, magister (kandidat) filozofskih ved in utemeljuje to tudi ideološko: »V temelju marksističnega pojmovanja zgodovinskega progressa človeške civilizacije ne leži ideja države, marveč ideja svobodne osebnosti.« Ta razpravljalec posveča osrednjo pozornost nevarnosti, da bi se iz današnjega razvoja, ko se osamosvajajo sovjetski narodi in njihove zvezne republike, ko pa še niso dograjene demokratične ustanove, lahko porodijo republiško-nacionalne birokratske strukture, ki ne bi bile nič boljše od dosedanjih vsezveznih. Nacionalno osvobajanje izpod kremeljskega jarma se torej kaj lahko sprevrže v nove avtoritarne ali celo totalitarne režime; imperialne elite bi se tako zamenjale z nacionalnimi. Proces osamosvajanja narodov torej ne vodi nujno v demokratične družbe, marveč kaj zlahka dobi nedemokratične črte, sploh pa se izpostavlja veliki nevarnosti, da v egoistični zaslepljenosti s svojimi problemi prizadene življenjske interese drugih naro-

dov. V tem trenutku pa voditelji narodnega osamosvajanja objektivno delajo proti demokratičnim smotrom perestrojke.

Tako Golikov. In tako Gorbačov. Teoretik publicist in prakticirajoči politik prezident pač nista brez resnih argumentov, ko svarita pred enostransko nacionalno zaslepljenostjo raznih radikalcev, ki ne vidijo ali nočejo priznati objektivnih razmer in dejstev.

Kaj pa se v resnici dogaja v političnem sistemu sovjetske federacije? Kakor je to na prvi pogled paradoksalno, je res, da se v bistvu vendarle krepi osrednja oblast.

Mihail Gorbačov je sicer res zdemokratiziral parlament in mu vdahnil vsebino. Ampak kmalu je spoznal, da čas beži, da parlamentarizem potrebuje ogromno časa, preden porodi sklepe (zakone), krizni položaj se s tem le še zaostrojuje. Odločil se je za dodatno oblastno nadgradnjo: prezidentstvo.

Kot predsednik ZSSR Gorbačov sicer nima bistveno novih prisotnosti v primerjavi s tistimi, ki mu jih je že dala spremenjena ustava kot predsedniku vrhovnega sovjeta. Pa vseeno je uvedba predsedniškega položaja bistveno spremenila sistem političnega odločanja, kajti prej je bil vezan na parlament, zdaj pa je od njega praktično neodvisen. Prezident lahko samostojno izdaja dekrete (ukaze) o čisto sistemskih zadevah. In Gorbačov se te svoje pristojnosti že bogato poslužuje. Da bi nezaslišano veliki koncentraciji oblasti v rokah prezidenta dal demokratično fasado, je uvedel še predsedniški svet in vanj povabil predstavnike vseh zveznih republik. Pustimo zdaj ob strani praktično politično morda najpomembnejšo spremembo, ki je nastala z uvedbo prezidentstva, namreč obglavljenje politbiroja CK KPSZ kot doslej absolutno najmočnejšega političnega organa v državi – dejansko je s tem prišlo do silovite koncentracije oblasti v Kremlju, v federaciji. To pa seveda ustrezno in nadalje zmanjšuje pristojnosti zveznih republik oziroma njihovih vodstev.

Že pred uvedbo prezidentstva je lider beloruske ljudske fronte Zenon Poznjak obtoževal Kremelj in Gorbačova, da pod krinko besedičenja o perestrojki sprejemata protidemokratične zakone, ki le krepijo centralno oblast, »usoda republik pa nikogar ne zanima«. »Progresiven je zatorej proces razpadanja imperija in oblikovanja svobodnih držav, ne pa reanimacija in remont supersile,« poziva Poznjak svoje beloruske rojake in pribaltske sosedo na izstop iz ZSSR.

Bolj kot se iz »okrajin« razvnamajo zahteve po tem, da bi vse zvezne republike morale ponovno, in to čisto iznova, sesti za okroglo mizo ter se sporazumeti o zvezni pogodbi kot temeljni federacije – bolj v Kremlju še naprej krpajo to, podedovano federacijo od zgoraj.

Lani so s posebnim zakonom razmejili pristojnosti med zvezo in republikami na gospodarskem področju. Večina tega, kar naj bi zvezne republike zares dobile v svojo pristojnost, ostaja pač na papirju, kajti še naprej se ohranja centralizirani sistem planiranja in razporejanja surovin ter repromaterialov. Republike so dobile sicer kar široka pooblastila v načrtovanju gospodarskega razvoja in davčni politiki, ampak tudi to je bolj fasada, saj gospodarstvo stagnira v okovih zveznih birokratskih spon.

Konec aprila je Kremelj obdaril »okrajine« še z novim zakonom o »razmejitvi pooblastil med zvezo SSR in subjekti federacije«. Očitno je, da gre v prvi vrsti za pomirjanje avtonomnih tvorb, ki so zdaj z novo formulacijo postale »subjekti federacije«. Vseeno pa tekst v bistvu ponavlja dosedanja ustavna določila, četudi se morda kaj od tega bere presenetljivo novo. Kajti: sovjetska ustave so vedno imele v svojih paragrafi presenetljivo radikalna določila, le da je bil celotni mehanizem tak, da so ostajala mrtve črke na papirju.

»Zveza sovjetskih socialističnih republik je suverena socialistična federativna

država«, se začenja ta ustavni zakon in takoj dodaja, da federacija poseduje pooblastila, ki jih subjekti federacije skupaj prepuščajo v pristojnosti ZSSR. Naprej: »Zvezne republike so suverene sovjetske socialistične države, ki se prostovoljno in na temelju samoodločbe narodov ter enakopravnosti združujejo v ZSSR, pri tem pa imajo celovito državno oblast na svojem ozemlju, razen pooblastil, ki so jih same predale v pristojnost ZSSR.« Subjekti federacije so (zdaj, po novem) tudi avtonomne republike.

Vsaka zvezna (ne pa tudi avtonomna!) republika ohranja pravico do prostega izstopa iz ZSSR, za to pa pričujoči zakon predpisuje kot obvezujoči pogoj vseljudsko glasovanje (referendum).

Za nas v Jugoslaviji se morda najbolj presenetljivo slišijo in berejo določila o pristojnostih zveznih republik na mednarodnem področju. Novi zakon jih opredeljuje takole:

»Zvezna republika ima pravico, da navezuje odnose s tujimi državami, da z njimi sklepa sporazume, izmenjuje z njimi diplomatska in konzularna predstavništva, realizira zunanjegospodarske vezi ter da sodeluje v mednarodnih organizacijah.« Četudi takoj zakon omejuje to pravico s pogojem, da uresničevanje gornjih pravic ne sme priti v nasprotje z zveznimi zakoni ZSSR in njenimi mednarodnimi obveznostmi (zlasti torej blokofske narave), pa to še ni najhuje, saj je znano, da je Stalin ob koncu druge svetovne vojne dal dopolniti zvezno ustavo s členi 18 a in b tako, da je zveznim republikam dopustil pravico do »neposrednih odnosov s tujimi državami«, da pa je vse to služilo le kot pokritje za zahtevo po članstvu Ukrajine in Belorusije v Organizaciji združenih narodov.

Še več: Stalin je takrat dal zveznim republikam pravico do lastnih republiških vojaških formacij; pač zato, da bi z njimi lažje zmagal, kajti prav Ukrajinci, Belorusi in Pribaltijci niso bili pripravljeni iti v ruske vojaške enote. Stalinski privilegiji, ki jih je dal zveznim republikam s taktičnimi naklepi, so še danes pravcati bav-bav za Kremelj, saj vztraja pri tezi, da je za obrambo ZSSR mogoča edinole enotna, narodnostno mešana, v bistvu pa ruska, ruskojezična armada.

Kako paradoksalne so (vse) takšne pristojnosti zveznih republik, ponazori že naslednji člen (6.) tega zakona, ki našteva področja, ki so v izključni pristojnosti federacije in med njimi je seveda tudi »opredelitev zunanje politike ZSSR in sklepanje mednarodnih sporazumov ZSSR ter predstavljanje ZSSR v mednarodnih odnosih«.

Sicer pa ima register teh izključnih pristojnosti federacije kar 13 točk oziroma področij:

- zvezna ustava in vse v zvezi z njo;
- sprejem zveznih republik v federacijo in vse v zvezi s statusom notranjih administrativnih tvorb;
- reševanje sporov med republikami;
- režim državne meje ZSSR;
- organizacija in dejavnost državnih organov;
- zvezni proračun, bančni sistem, valuta, vsezvezni davki;
- izdelava »perspektiv družbeno-ekonomskega razvoja države«;
- odobranje kreditov tujim državam in najem le-teh;
- upravljanje nad železnicami, zračnim in pomorskim prometom, magistralnimi cevovodi, obrambnimi objekti, vesoljskimi raziskavami, enotnim energetskega sistemom, vsezveznim sistemom ptt, nad vsemi objekti, ki so v vsezvezni pristojnosti, vse do radioaktivnih snovi;
- vprašanja miru in vojne, varstvo suverenosti ZSSR in ozemelske celovitosti, zaščita državne meje, carina;

- organizacija obrambe, oborožene sile, graničarske, železniške in enote notranje vojske;

- vsezvezna sodišča in enovit sistem tožilstva.

Člen 7 nato zagotavlja, da gornjih pristojnosti federacije ni mogoče razširiti brez soglasja njenih subjektov. Prelepo, ampak ti subjekti vendar niso nikoli sploh dali soglasja k takšnim pristojnostim Kremlja. Ko so konec decembra 1922 podpisovali zvezno pogodbo, so bili poleg Ruske federacije le še trije sopolisniki, namreč Ukrajina, Belorusija in Zakavkaška federacija (Gruzija, Armenija in Azerbajdžan). Če so takrat bile današnje srednjeazijske (muslimanske) republike kar v sklopu RSFSR kot avtonomije, pa treh pribaltskih republik in Moldavije ne samo da niso nikoli vprašali, ali sploh hočejo postati (spet) sestavine ZSSR, marveč jih je Stalin preprosto okupiral. In na to dejstvo se danes sklicujejo, ko obnavljajo svojo nekdanjo suverenost.

Sicer pa z opisanim še zdaleč ni izčrpan delokrog, ki naj bi pripadal sovjetski federaciji. V členu 8 ta zakon namreč opredeljuje skupne zadeve zveze in republik, in sicer zaobsegajo:

- temelje državljanske zakonodaje;
- obča načela za status avtonomnih tvorb in lokalne samouprave;
- temelji zakonodaje o civilnih zadevah, zemljiščih, gozdovih, rudnikih, kazenskih zadevah, financah, delu, socialni, zdravstvu, varstvu okolja, administrativnih prekrških in pravosodju;
- delovanje vsezveznega trga;
- splošna finančno-kreditna politika in oblikovanje cen;
- izkoriščanje virov delovnih moči, plače in varstvo pri delu;
- usmerjanje kulture, šolstva, znanosti in tehnike;
- splošna skrb za javni red in mir;
- odnosi med zveznimi republikami in tujimi državami;
- status tujih državljanov v ZSSR;
- varstvo ustavnega reda na vsem ozemlju federacije.

Ta zakon naj bi hkrati bil temeljno izhodišče za »obnovitev sporazumnih odnosov med federacijo in zveznimi republikami«.

Na dlani je, da se razen Ruske federacije kot matice nobena zvezna republika in noben sovjetski narod ne bo sprijaznil s takšnim perpetuiranjem centralizma. Če sploh ima kakšen smisel govoriti o obnavljanju sovjetske federacije, o napolnitvi ustavnih in zakonskih določil z resničnim življenjem – kot to venomer napoveduje sam Gorbačov – potem je to pač mogoče doseči edino po obratni poti. Tako namreč, da se sestanejo legitimno izvoljeni predstavniki vseh narodov in narodnosti ZSSR ter da šele na novi okrogli mizi ugotovijo, kaj je vsem skupnega in kakšne pristojnosti so voljni prenesti Moskvi. Bolj kot pa čas beži, bolj se v »okrajinah« krepí nezaupanje v Kremelj in osebno v Mihaila Gorbačova, saj iz centra kar naprej poslušajo zaobljube, da misli resno z demokratizacijo odnosov, dejansko pa neprestano krepí centralno oblast.

Rokopis zaključen 28. 5. 1990